

λογές. Η πιο γνωστή ίσως ήταν η *Britannia* (1586) του William Camden, η οποία περιλαμβάνει, εκτός από ποίηση, και κεφάλαια για την εξέλιξη της αγγλικής γλώσσας, παροιμίες και ονόματα. Είναι ένα από τα βασικά έργα για την ιστορική μελέτη της γλώσσας και του λαϊκού πολιτισμού. Υπήρχε ακόμα το ριζοσπαστικό έργο των δύο λαϊκιστών του Newcastle, των John Brand και Joseph Ritson, οι οποίοι θεώρησαν τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού ως καθήκον των «φίλων του ανθρώπου». Παράλληλα με τη συλλογή προφορικών παραδόσεων, οργάνωναν και σεμινάρια για την ενθάρρυνση της λαϊκής έκφρασης, στα οποία πρότειναν μια απλοποιημένη ορθογραφία της αγγλικής με βάση τον προφορικό δημοτικό λόγο.¹³

Αργότερα, ο Scott συνέβαλε με ένα άλλο ακόμα πιο σημαντικό τρόπο στην ανανέωση της ιστοριογραφίας: το ιστορικό μυθιστόρημα. Κι εδώ συγκέντρωνε ο ίδιος σημαντικό τμήμα του προφορικού υλικού που χρειαζόταν. Επισκέφθηκε την ορεινή Σκωτία (μιλώντας με τους Ιακωβίτες που είχαν πάρει μέρος στην Εξέγερση του '45) Μέσα από τα λόγια αυτών των γερόντων ο Scott κατάλαβε τι πραγματικά είχε συμβεί σαν αποτέλεσμα των γεγονότων του '45. Η ήττα στο Culloden σημάδεψε το τέλος ενός πολιτισμού: τη διάλυση ή εξόντωση των πατριών της ορεινής Σκωτίας, μιας κοινωνίας οργανωμένης σε φυλές και ενός παλιότερου, ριζικά διαφορετικού, τρόπου ζωής. «Οι γέροντες με τους οποίους μίλησε ήταν αληθινά ιστορικά νικημένα. Και η επαφή μαζί τους έδωσε στην πέννα του αυτή τη γνησιότητα που χαρακτηρίζει και παλιότερα μυθιστορήματα, όπως το *Waverley*, *the Antiquarian*, *Rob Roy* και *Guy Mannering*». Οι στίχοι του Robert Burns με τους οποίους προλόγιζε μερικά από τα μυθιστορήματά του είχαν σκοπό τόσο να τιμήσουν τις πηγές του όσο και τον αυτοσαρκασμό.

Ένας από σας παίρνει σημειώσεις
και μα την πίστη μου, θα το τυπώσει¹⁴

Μερικά από τα πιο σημαντικά δημιουργικά έργα του 19ου αιώνα θα ακολουθήσουν το παράδειγμα του Scott, τόσο στη χρήση της επιτόπιας έρευνας, όσο και στην ίδια τη μορφή του ιστορικού μυθιστορήματος. Ο Dickens, για παράδειγμα, επέλεξε συνειδητά σαν σκηνικό πολλών από τα μυθιστορήματά του το Λονδίνο, όπως το θυμόταν από τα παιδικά του χρόνια. Κι όταν δεν μπορούσε να αντλήσει εύκολα από την προφορική μνήμη, όπως στα *Δύσκολα Χρόνια*, ξεκινούσε ειδική επιτόπια έρευνα. Η συναρπαστική υφή του μυθιστορήματος *Shirley* της Charlotte Brontë οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι η συγγραφέας γνώριζε την τοπική μνή-

μη για το κίνημα των Λουδιστών.* Το βιβλίο του George Moore *Esther Waters*, αφήγηση ζωής μιας υπηρέτριας, οφείλει το ρεαλισμό του στις συχνές συζητήσεις του συγγραφέα με το υπηρετικό προσωπικό στους υπόγειους χώρους των αρχοντικών της επαρχίας. Με παρόμοιο τρόπο ο George Borrow γνώρισε από κοντά τους Τσιγγάνους της Ανατολικής Αγγλίας. Στη Γαλλία, ο Émile Zola συγκέντρωσε το υλικό για το *Ζερμινάλ*, κουβεντιάζοντας με τους ανθρακωρύχους της Mons. Αργότερα, στην Αγγλία, ένας άλλος μεγάλος πιστός της μεθόδου των σημειώσεων ήταν ο Arnold Bennett και το έργο του *Clayhanger* αναπαρίστανε κι αυτό έναν παλιό κόσμο, όπως τον ενθυμούνταν οι πληροφορητές του. Πιο κοντά ακόμα στο Scott ήταν ο Thomas Hardy, με τη διεισδυτική του παρατήρηση των παραδοσιακών εθίμων των αγροτών και την ικανότητά του να τα χρησιμοποιήσει σαν ενδείξεις συγκρούσεων κι αλλαγών σ' ολόκληρη την κοινωνική δομή. Αλλά με τον Hardy έχουμε ήδη μπει σε μια άλλη εποχή, όπου οι ιστορικοί —που δεν βγήκαν κερδισμένοι απ' αυτό— ήταν λιγότερο διατεθειμένοι να διδαχθούν από τους λογοτέχνες.

Ένας τρίτος τύπος ιστορικών έργων που αναπτύχθηκε με ιδιαίτερα ραγδαίο ρυθμό από τα τέλη του 17ου αιώνα ήταν η βιογραφία. Σ' αυτό το είδος η χρήση προφορικών πηγών παρέμεινε φυσικά μια αυτονόητη μέθοδος. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον του κοινού για τις βιογραφίες οδήγησε σε μια ενδιαφέρουσα διεύρυνση του πεδίου. Πρώτον, υπήρχαν ορισμένα προγράμματα για τη συλλογή βιογραφιών που αφορούσαν ολόκληρες κοινωνικές ομάδες, αντί για εξαιρετικά άτομα. Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι οι *Brief Lives* του John Aubrey. Το έργο αυτό, παρόλο που ήταν γνωστό όταν ζούσε ο συγγραφέας, δημοσιεύτηκε μόνο δύο αιώνες αργότερα, το 1898. Ο Aubrey, ο οποίος έγραψε ότι ήδη από παιδί «αγαπούσε να συζητάει με γέρους, σαν Ζωντανές Ιστορίες» ήταν ένας ξεπεσμένος αριστοκράτης της επαρχίας που αναγκάστηκε να μετατρέψει το χόμπυ του σε επάγγελμα, δουλεύοντας για άλλους ως βοηθός ερευνητής συλλέκτη παλαιών βιβλίων.¹⁵ Ενδιάμεσα έβρισκε το χρόνο να συγκεντρώνει αφηγήσεις και πληροφορίες από αναρίθμητες πηγές και να συνθέσει ένα βιογραφικό πορτραίτο όλου του κοινωνικού κύκλου του, της διανόησης του 17ου αιώνα. Ένα πιο άγνωστο παράδειγμα σε τοπικό επίπεδο ήταν το *Human Nature as Displayed in the History of Myddle* (1833) του Richard Gough από το

* κίνημα εργατών στις βιομηχανικές περιοχές της Αγγλίας (1811-1816), που εκδηλώθηκε κυρίως με την καταστροφή μηχανημάτων (Σ.τ.Ε.)

Shropshire
σε το ενδ
Hoskins
του 17ου
όπως καν
γραφή τω
μπούησε
κάθε στα
της και τ
λαυση τια
λά οι πλι
στορική μ
μογραφικ
που θα π
διαθήκες
ευθύτητα
γονός ότι
στους θε
συμβατικ
ναι το βί
ση που ο
γέρο της

Ακόμα
εμφάνιση
προσκήνι
εργατών.
τικού, πα
Μια απ'
δειγμα.
μέσα του
τάξεις. Μ
γκαταλέγ
την εποχ
σεις προ
στη Γαλ
κλησίας
τοπικός

Shropshire. Το έργο αυτό είχε γραφτεί το 1706 και πρόσφατα συγκέντρωσε το ενδιαφέρον των ιστορικών. Στο πρόλογο της επανέκδοσης ο W. G. Hoskins το αποκαλεί ένα «μοναδικό βιβλίο. Δίνει μια εικόνα της Αγγλίας του 17ου αιώνα με όλες τις θαυμάσιες και ποικίλες λεπτομέρειές της όπως κανένα άλλο βιβλίο που γνωρίζω». Ο Gough ξεκίνησε με μια περιγραφή των κτιρίων της ενορίας. Αλλά όταν έφτασε στην εκκλησία, χρησιμοποίησε τα στασίδια σαν πλαίσιο για μια κοινωνική επισκόπηση. Για κάθε στασίδι παρουσίασε την οικογένεια που το κατείχε, την καταγωγή της και τις επαγγελματικές της ασχολίες και περιέγραψε με φανερή απόλαυση τις επιτυχίες και αποτυχίες της —πιστό, δωροδοκία, πορνεία. Αλλά οι πληροφορίες αυτές δεν είναι μόνο διακοσμητικές. Μια σύγχρονη ιστορική μελέτη απέδειξε την αξία τους για την εξακρίβωση βασικών δημογραφικών στοιχείων αλλά και για τη διόρθωση εσφαλμένων ερμηνειών που θα προέκυπταν εάν είχαν χρησιμοποιηθεί πιο κλασικές πηγές, όπως διαθήκες και δημοτολόγια.¹⁶ Ο Gough είναι ίσως μοναδικός ως προς την ευθύτητα με την οποία κατέγραφε κοινωνικά σκάνδαλα. Ωστόσο, το γεγονός ότι εστιάζει την προσοχή του περισσότερο στους ανθρώπους παρά στους θεσμούς αποτελεί ένα από τα πρώτα δείγματα μιας αξιολογής μη συμβατικής μορφής τοπικής ιστορίας. Ένα μεταγενέστερο παράδειγμα είναι το βιβλίο *History and Traditions of Darwen and its People*, μια αφήγηση που ο J. G. Shaw, εκδότης τοπικής εφημερίδας, στενογράφησε από ένα γέρο της πόλης και στη συνέχεια δημοσίευσε το 1889.

Ακόμα πιο εντυπωσιακή και αναμφίβολο αποτέλεσμα της πρώιμης εμφάνισης της αγγλικής εργατικής τάξης στο κοινωνικό και πολιτικό προσκήνιο ήταν η σημαντική άνθηση στο 19ο αιώνα αυτοβιογραφιών εργατών. Το ποικιλόμορφο αυτό είδος περιλάμβανε αυτοβιογραφίες διανοητικού, πολιτικού ή προσωπικού χαρακτήρα και είχε διάφορες καταβολές. Μια απ' αυτές ήταν η δημοσίευση της αφήγησης ζωής ως ηθικό παράδειγμα. Οι θρησκευτικές αυτοβιογραφίες σχισματικών Πουριτανών στα μέσα του 17ου αιώνα ήταν οι πρώτες που προέρχονταν από τις κατώτερες τάξεις. Μάλιστα, ανάμεσα στις δημοσιευμένες *Spiritual Experiences* συγκαταλέγονταν και μαρτυρίες γυναικών, πράγμα ακόμα πιο ασυνήθιστο για την εποχή εκείνη. Κατά τον 18ο αιώνα συγκεντρώθηκαν και πάλι αφηγήσεις προσηλυτισμού και σωτηρίας από τους Διαμαρτυρόμενους Camisards στη Γαλλία, και στην Αγγλία από γέρους αποστάτες της αγγλικής εκκλησίας και από πρωτοπόρους Μεθοδιστές. Στη δεκαετία του 1820 ένας τοπικός ιστορικός του Μεθοδισμού στη Βόρεια Αγγλία όχι μόνο εξασφάλι-

σε ένα ψήφισμα του Συνεδρίου ότι πρέπει να είναι καθήκον κάθε Μεθοδιστή Επίσκοπου να συγκεντρώνει μαρτυρίες θρησκευτικού ζήλου και μαρτυρολόγια από παλιούς Μεθοδιστές, αλλά διάλεξε και για εσώφυλλο του δικού του βιβλίου ένα σχέδιο (που φιλοτέχνησε ο ίδιος) του ενενηντάχρονου Richard Bradley, ο οποίος υπήρξε ένας από τους «ζώντες προφήτες» του.¹⁷ Άλλες αφηγήσεις ζωής εκδόθηκαν στα μέσα του 19ου αιώνα ως θρησκευτικά φυλλάδια, με εισαγωγικά σχόλια ιερέων και τίτλους όπως *The Working Man's Way in the World*. Η ηθολογία μεταφέρθηκε και στην εγκόσμια σφαίρα από τον Samuel Smiles, ο οποίος δημοσίευσε βιογραφίες μηχανικών, σιδεράδων και τεχνιτών, καθώς και το κλασικό έργο *Self-Help: with Illustrations of Character and Conduct* (1859).¹⁸ Σε ένα παρόμοιο πνεύμα δημοσιεύτηκε το 1845 από τον εκκλησιαστικό ηθοπλαστικών διδαγμάτων Charles Knight η ιδιαίτερα πλούσια και πρώιμη αυτοβιογραφία του αυτοδίδακτου ράπτη Thomas Carter. Σε εντελώς διαφορετικό κλίμα ανήκουν τα περιπετειώδη και χυμώδη απομνημονεύματα τυχοδιωκτών. Κατά τον 18ο αιώνα αυτό σήμαινε κυρίως τυχερά παιγνίδια και σεξουαλικές περιπέτειες, αλλά μπορούσε να καλύψει κι άλλες μορφές ζωής στο «περιθώριο». Αργότερα, οι αυτοβιογραφίες που έγραψαν σαλτιμπάγκοι και λαθροκυνηγοί μετέδιδαν ένα παρόμοιο πνεύμα.

Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα σημειώθηκε μια σύγκλιση αυτών των δύο ειδών αυτοβιογραφίας, όταν οι τάξεις των εργαζομένων έκαναν αισθητή την πολιτική παρουσία τους κι άρχισαν να θεωρούνται ως πρόβλημα. Τα ημι-αυτοβιογραφικά έργα του μεροκαματιάρη μηχανικού Thomas Wright, *Some Habits and Customs of the Working Classes* (1867), *The Great Unwashed* (1868) και *Our New Masters* (1873) —έδωσαν πληροφορίες για τα μεσαία στρώματα που ήταν γεμάτες αισιοδοξία και ζωντάνια. Ορισμένοι συγγραφείς προσπαθούσαν φανερά να διατηρήσουν και κάτι από τη ζωηρότητα του εργατικού λόγου στο τυπωμένο κείμενο. Κατά την εποχή αυτή άρχισαν να κυκλοφορούν και αυτοβιογραφίες από το ίδιο το εργατικό κίνημα, πρώτα με τα *Απομνημονεύματα* του Thomas Hardy (1832), για τα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης και λίγο αργότερα με κλασικά έργα όπως *Early Days* του Samuel Bamford (1848) και οι αυτοβιογραφίες Χαρτιστών* όπως *Η ζωή και ο καιρός* του William Lovett (1876). Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η πολιτική βιογραφία του εργατικού κινήματος

* Χαρτισμός: πολιτικό κίνημα της αγγλικής εργατικής τάξης για δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις (1838-1848) (Σ.τ.Ε.).

τελικά εξελίχθηκε σε είδος στενότερου περιεχομένου. Επομένως η πρόωμη εμφάνιση της εργατικής αυτοβιογραφίας στη Μεγάλη Βρετανία μπορεί να συσχετισθεί με τη δράση της εργατικής τάξης πρώτα στο θρησκευτικό και έπειτα στο πολιτικό επίπεδο. Το ίδιο ισχύει σε μεταγενέστερη φάση για τη Γαλλία. Στη Γερμανία, αντίθετα, κάνει εντύπωση ότι δεν δημιουργήθηκε στον 19ο αιώνα καμιά παράδοση ούτε στο κοινωνικό μυθιστόρημα ούτε στην εργατική αυτοβιογραφία. Μόνο το 1904 ο σοσιαλιστής βουλευτής του γερμανικού Κοινοβουλίου Paul Göhre, άρχισε να δημοσιεύει μια πρώτη σειρά αυτοβιογραφιών με συνειδητή πρόθεση να δείξει στους μικροαστούς αναγνώστες τόσο τις συνθήκες ζωής απλών ανθρώπων όσο και το ότι οι εργάτες είχαν «τις ίδιες ανθρώπινες σκέψεις, τα ίδια αισθήματα και τις ίδιες αντιδράσεις στις χαρές και τις λύπες όπως αυτοί».¹⁹

Τέλος, ανάμεσα στις νέες μορφές ιστοριογραφίας, βλέπουμε να εμφανίζεται, προς το τέλος του 18ου αιώνα, και το πρώτο ξεκίνημα μιας ανεξάρτητης κοινωνικής ιστορίας. Στο στάδιο αυτό, δεν υπήρχαν επαγγελματικά στεγανά μεταξύ των διαδικασιών της δημιουργίας πληροφοριών, της επεξεργασίας κοινωνικής θεωρίας και της ιστορικής ανάλυσης: άλλοτε προχωρούν μαζί, άλλοτε χωριστά. Επομένως, δεν μπορούμε να διακρίνουμε τις απαρχές μιας μεθόδου «προφορικής ιστορίας» από τις γενικές εξελίξεις στη συλλογή και χρήση προφορικών μαρτυριών. Δύο από τα πρώτα παραδείγματα προέρχονται από τη Σκωτία. Το 1781 ο John Millar δημοσίευσε το *Origins of the Distinctions of Ranks*, στο οποίο εκθέτει μια ιστορική και συγκριτική θεωρία της ανισότητας. Όχι μόνο προανήγγειλε τον Marx, συνδέοντας τα στάδια εξέλιξης των σχέσεων δούλου-αφέντη με αλλαγές στην οικονομική οργάνωση, αλλά συζητώντας την «κοινωνική θέση και την κατάσταση των γυναικών σε διάφορες εποχές» έδωσε και μια από τις πρώτες ιστορικές εξηγήσεις της ανισότητας των δύο φύλων. Η πρωτοποριακή αυτή εργασία ιστορικής κοινωνιολογίας χρησιμοποίησε ένα ευρύ φάσμα δημοσιευμένων πηγών από συγγραφείς της αρχαιότητας μέχρι και πρόσφατες περιγραφές τοπικών κοινωνικών εθίμων από ευρωπαίους περιηγητές σε άλλες ηπείρους. Χρόνια αργότερα σημειώθηκε ένα σημαντικό βήμα στη δημιουργία πρωτογενούς υλικού: δημοσιεύτηκε η πρώτη Στατιστική περιγραφή της Σκωτίας (1791-9), μια εθνική συλλογή σύγχρονων και ιστορικών κοινωνικών πληροφοριών που πραγματοποιήθηκε μέσω τοπικών κληρικών και με επιμέλεια του Sir John Sinclair. Μετά το Μέγα Κτηματολόγιο του 1086, δεν είχε γίνει απογραφή τέτοιας κλίμακας στη Μ. Βρετανία. Εντωμεταξύ ο Arthur Young εγκαινίασε στην Αγγλία ένα

σημαντικό μοντέλο κοινωνικής έρευνας. Αφού πραγματοποίησε διάφορα ταξίδια «επιτόπιας έρευνας» σε όλη την ύπαιθρο, επεξεργάστηκε τόσο τις δικές του παρατηρήσεις όσο και συνεντεύξεις με άλλους στις σημαντικές εκθέσεις του για την κατάσταση της βρετανικής γεωργίας. Οι μεταγενέστερες περιηγήσεις του William Cobbett τεκμηρίωσαν τις συχνά καταστροφικές κοινωνικές επιπτώσεις που είχε δημιουργήσει στη γεωργία η οικονομική πρόοδος, χρησιμοποιώντας τις ίδιες μεθόδους με τον Young. Άλλοι, λιγότερο δραστήριοι, επινόησαν πιο σύντομα ερευνητικά εργαλεία, τα οποία θα αποδειχθούν βασικές μεθοδολογικές τεχνικές για το μέλλον. Το πρώτο ερωτηματολόγιο έχει αποδοθεί στον David Davies, εφημέριο του Berkshire, ο οποίος ερευνούσε τον οικογενειακό προϋπολογισμό των εργατών γης. Στη συνέχεια έστειλε τυπωμένες περιλήψεις σε ενδεχόμενους μελλοντικούς συνεργάτες, ελπίζοντας ότι θα συγκέντρωναν παρόμοιες πληροφορίες αλλού. Για μια άλλη έρευνα σχετικά με την Κατάσταση των Φτωχών, πάλι στη δεκαετία του 1790, ο Sir Frederick Eden έστειλε στο πεδίο έναν ερευνητή για τη διεξαγωγή των πρώτων σύγχρονων συνεντεύξεων: «ένα ιδιαίτερα αξιόπιστο και έξυπνο πρόσωπο, που πέρασε πάνω από ένα χρόνο περιφερόμενος από το ένα μέρος στο άλλο, με σκοπό να αποκτήσει συγκεκριμένες πληροφορίες σύμφωνα με μια σειρά από ερωτήσεις που του είχα στείλει».²⁰

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα η διαδικασία ανάπτυξης της μεθόδου της επιτόπιας έρευνας, της ιστορικής ανάλυσης και της κοινωνικής θεωρίας έμελλε να εξελιχθεί με γοργούς ρυθμούς —αλλά με αυξανόμενο βαθμό διαχωρισμού και εξειδίκευσης των επί μέρους τομέων έρευνας. Αυτό ισχύει και για την ίδια τη μέθοδο της επιτόπιας έρευνας. Η επιτόπια έρευνα ως ταξίδι, για παράδειγμα, εξελίχθηκε στην κατ' εξοχήν μέθοδο του αποικιακού ανθρωπολόγου, ενώ η δειγματοληπτική έρευνα έγινε το εργαλείο του κοινωνιολόγου «σύγχρονων» κοινωνιών. Εμφανίστηκε ακόμα και έντονη διαφοροποίηση στη μέθοδο δειγματοληπτικής έρευνας που χρησιμοποιήθηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στη Γερμανία και στη Μεγάλη Βρετανία, η δειγματοληπτική έρευνα χρησιμοποιήθηκε πρώτα από ανεξάρτητους φιλανθρώπους, γιατρούς μεταρρυθμιστές και, σπανιότερα, από εφημερίδες, ενώ αργότερα υιοθετήθηκε από κυβερνητικούς οργανισμούς για επίσημες έρευνες. Όταν όμως οι Γάλλοι ξεκίνησαν την πρώτη τους μεγάλη «εργατική έρευνα» [enquête ouvrière] υπό το φόβο των επαναστατικών κινημάτων του 1848, δεν συγκέντρωναν πρωτογενή στοιχεία, αλλά χρησιμοποίησαν την καλά οργανωμένη τοπική γραφειοκρα-

τία. Παρομοίως στη Γερμανία οι κοινωνικές έρευνες που ξεκίνησαν στη δεκαετία του 1870 χρησιμοποιούσαν ερωτηματολόγια που στέλνονταν σε τοπικούς κρατικούς υπαλλήλους, κληρικούς, εκπαιδευτικούς ή γαιοκτήμονες, οι οποίοι επέστρεφαν τις απαντήσεις σε μορφή δοκιμίων, ακολουθώντας το παράδειγμα των γαλλικών και βελγικών («ερευνών») [enquêtes].

Στη Μ. Βρετανία, αντιθέτως, χρησιμοποιήθηκαν τεχνικές για την άμεση συγκέντρωση στοιχείων. Η τακτική χρήση τους άρχισε με την απογραφή του 1801, επαναλαμβανόμενη έκτοτε ανά δεκαετία. Η απογραφή διεξήχθη υπό κεντρική καθοδήγηση από ερευνητές που διασκορπίστηκαν σ' όλη τη χώρα —καθιερώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εθνική δειγματοληπτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων. Δημοσιεύονταν μόνο τα κύρια αποτελέσματα της απογραφής. Συνεντεύξεις, αν και διαφορετικής φύσεως, χρησιμοποιήθηκαν και στις επίσημες έρευνες για κοινωνικά ζητήματα από το Κοινοβούλιο και τις Βασιλικές Επιτροπές, τα πορίσματα των οποίων θα δημοσιεύονται όλο και συχνότερα ως Κυανές Βίβλοι. Μερικές φορές γινόταν επί τόπου έρευνα, αλλά συνήθως η εξεταστική επιτροπή καλούσε τους μάρτυρες και τους εξέταζε. Η ανταλλαγή απόψεων και οι διαφωνίες μεταξύ εξεταστικής επιτροπής και μαρτύρων δημοσιεύονταν συχνά μαζί με την επίσημη έκθεση. Αποτελούν πλούσιο απόθεμα αυτοβιογραφικών ή άλλων προφορικών μαρτυριών και σύντομα συνειδητοποιήθηκε το δυναμικό τους ως πρωτογενούς υλικού. Οι Κυανές Βίβλοι αποτέλεσαν το βασικό υλικό για τις περιγραφές της εργατικής τάξης στα μυθιστορήματα *Coningsby* και *Sybil* του Disraeli. Αποδείχθηκαν επίσης χρήσιμες στον Karl Marx.

Ο Marx και ο Engels, στα πιο άμεσα πολιτικά γραπτά τους, βασίστηκαν σε σημαντικό βαθμό σε άμεσες προσωπικές εμπειρίες τους και σε γραπτές και προφορικές εκθέσεις των αμέτρητων ανταποκριτών και επισκεπτών τους. Το έργο του Engels, *Η Κατάσταση της Εργατικής Τάξης στην Αγγλία το 1844* συνδυάζει υλικό από εφημερίδες, Κυανές Βίβλους και άλλα σύγχρονα σχόλια με δικές του περιγραφές από προσωπικές εμπειρίες σχετικά με τις συνθήκες ζωής της εργατικής τάξης. Ο Engels είχε έρθει στο Μάντσεστερ το 1842 για να εργαστεί στο αγγλικό παράρτημα της επιχείρησης του πατέρα του. Όταν δεν εργαζόταν στο κλωστοϋφαντουργείο, εξερευνούσε τις συνθήκες που επικρατούσαν στις βιομηχανίες της πόλης και, με τη βοήθεια μιας εργάτριας, της Mary Burns, κατόρθωσε να συναντηθεί με ορισμένους ηγέτες των Χαρτιστών. Ωστόσο, για την τελική του θεωρητική ανάλυση ο Marx βασίστηκε σε ήδη δημοσιευμένο υλικό. Το *Κεφάλαιο* περιέχει εκτενέστατη βιβλιογραφία και υποσημειώσεις. Εκτός από

σποραδικές παραπομπές στη κλασική φιλολογία, ο Marx αναφέρει δύο είδη πηγών: αφενός τη σύγχρονη οικονομική και πολιτική θεωρία και αντίστοιχα σχόλια και αφετέρου σύγχρονες περιγραφές, συμπεριλαμβάνοντας συχνά ζωγρά στιγματίτυπα, από εφημερίδες και από τις Κυανές Βίβλους της Βουλής. Βέβαια, η απόφαση του Marx να χρησιμοποιήσει μόνο ήδη δημοσιευμένο προφορικό υλικό αντί να κάνει νέα επιτόπια έρευνα βασιζόταν εν μέρει σε προσωπική προτίμηση και εν μέρει στην επιθυμία του να θεμελιώσει τα επιχειρήματά του σε αδιάβλητες πηγές. Λαμβάνοντας όμως υπόψη την επιρροή που έμελλε να έχει το *Κεφάλαιο* στη μεταγενέστερη κοινωνική ιστορία, αποτέλεσε ένα σημαντικό προηγούμενο.

Το γεγονός ότι ο Marx έκανε αυτή την επιλογή είναι εξίσου χαρακτηριστικό για τις εξελίξεις που συνέβαιναν. Γιατί δεν έχουμε ακόμη εξαντλήσει τις σημαντικότερες νέες εξελίξεις στη δημιουργία προφορικών πρωτογενών πηγών κοινωνικής ιστορίας. Εκτός από τις επίσημες έρευνες εκ μέρους της κυβέρνησης, διεξάγονταν και δειγματοληπτικές έρευνες των κοινωνικών συνθηκών από οργανώσεις εθελοντών. Έως τα τέλη της δεκαετίας του 1830 είχαν εμφανιστεί Στατιστικές Εταιρείες στο Λονδίνο, στο Μάντσεστερ και σε άλλες πόλεις. Τα μέλη τους ήταν κυρίως γιατροί, ευκατάστατοι επιχειρηματίες κι άλλοι ελεύθεροι επαγγελματίες. Οι εταιρείες αυτές συνέβαλαν σημαντικά στην επεξεργασία τεχνικών για τη συλλογή και ανάλυση πληροφοριών κοινωνικού περιεχομένου. Πραγματοποιούσαν τοπικές έρευνες για τις συνθήκες ζωής της εργατικής τάξης, κάνοντας πρωτοποριακή χρήση ερωτηματολογίων που υποβάλλονταν από πόρτα-σε-πόρτα από πληρωμένους ερευνητές. Τα αποτελέσματα δημοσιεύονταν με τη μορφή στατιστικών πινάκων, οι οποίοι συνοδεύονταν από μια σύντομη έκθεση. Κατ' αυτόν τον τρόπο το μεγαλύτερο μέρος από το αρχικό υλικό των συνεντεύξεων χανόταν.

Από την άλλη πλευρά, δημιουργήθηκε ένα εναλλακτικό πρότυπο με τη δημοσιογραφική έρευνα, το οποίο αναπτύχθηκε στη δεκαετία του 1840 και αποκορυφώθηκε στην έρευνα που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Morning Chronicle* υπό τη διεύθυνση του Henry Mayhew. Η έρευνα αυτή, η αρχική ιδέα της οποίας διαμορφώθηκε μετά τη μεγάλη επιδημία χολέρας του 1849, χαρακτηρίστηκε ως «η πρώτη εμπειρική κατόπτευση της φτώχειας καθ' εαυτής».²¹ Στόχος του Mayhew ήταν να αποδείξει τη σχέση μεταξύ των ημερομισθίων των βιομηχανικών εργατών και των κοινωνικών συνθηκών. Γι' αυτό το λόγο, αντί να γυρίζει με ερωτηματολόγια από πόρτα σε πόρτα, ανέλυσε μια σειρά από επαγγελματικούς κλάδους μέσω ενός στρα-

τηγικού δείγματος. Σε κάθε κλάδο έψαχνε να βρει αντιπροσωπευτικούς εργάτες για κάθε βαθμίδα ειδίκευσης και στη συνέχεια συγκέντρωνε συμπληρωματικές πληροφορίες αφενός από εξαιρετικά καλοπληρωμένους εργάτες και αφετέρου από εξαθλιωμένους ευκαιριακούς εργάτες. Αυτές τις πληροφορίες τις συγκέντρωνε τόσο μέσω αλληλογραφίας όσο και μέσω συνεντεύξεων, ενώ και για τις δύο κατηγορίες ανέπτυξε σταδιακά ένα λεπτομερές σχεδιάγραμμα ερωτήσεων. Το πιο εντυπωσιακό στοιχείο ήταν η ίδια η τεχνική που χρησιμοποίησε στις συνεντεύξεις του. Φαίνεται καθαρά ότι είχε ένα σπάνιο για την εποχή του σεβασμό για τους πληροφορητές του. Οι παρατηρήσεις του δείχνουν τόσο μια ευαίσθητη συμπάθεια όσο και μια προθυμία να ακούει τις απόψεις τους. Μάλιστα, η μεταβαλλόμενη στάση του δείχνει ότι είχε την ειλικρινή διάθεση να δεχτεί την επιρροή τους. Δεν χωράει αμφιβολία ότι η στάση αυτή τον βοήθησε να γίνει δεκτός στα σπίτια των εργατικών οικογενειών και να ακούσει τις αφηγήσεις ζωής και τα συναισθήματά τους. Μια άλλη σημαντική συνέπεια αυτής της στάσης ήταν η ασυνήθιστη προσοχή που έδινε στην ακριβή απόδοση του λόγου τους. Συνήθως ξεκινούσε για τη συνέντευξη συνοδευμένος από ένα στενογράφο, ώστε να καταγραφεί με ακρίβεια ολόκληρη η συζήτηση. Στις εκθέσεις του, εξάλλου, επιφύλασσε σημαντικό χώρο για άμεσα παραθέματα. Στις σελίδες του Mayhew μπορεί να ακούσει κανείς, όπως πουθενά αλλού, τη φωνή των απλών Άγγλων της μέσης βικτωριανής εποχής. Και γι' αυτό το λόγο διαβάζονται ακόμα σήμερα.

Παρά την επιτυχία του Mayhew, κανένας δεν ακολούθησε αμέσως το παράδειγμά του. Αλλά με την άνοδο του σοσιαλιστικού κινήματος στα τέλη του 19ου αιώνα γεννήθηκε ένα νέο ενδιαφέρον για την κατανόηση των συνθηκών και του πνεύματος των εργαζομένων, τόσο στη Μ. Βρετανία όσο και στη Γερμανία. Προϊόν αυτής της εξέλιξης ήταν και το κίνημα «εθελοντικής εγκατάστασης», το οποίο ενθάρρυνε ιδεαλιστές μικροαστούς άντρες και γυναίκες να ζήσουν ανάμεσα στους φτωχούς, άλλοτε σαν ομάδες εθελοντών, άλλοτε μόνοι τους και ακόμα και υπό ψευδή ταυτότητα. Στην Αγγλία, για παράδειγμα, γράφτηκαν αρκετές «ματιές στην άβυσσο» μέσα από πτωχοκομεία ή άσυλα αστέγων, πέρα από τα περίφημα βιβλία του Jack London και, αργότερα, του George Orwell. Στη Γερμανία, ο νεαρός φοιτητής Θεολογίας Paul Göhre εργάστηκε το 1890 με ψευδώνυμο σε μηχανουργείο της πόλης Chemnitz για να γράψει το *Three Months in a Workshop* (1895), μια μελέτη της εργοστασιακής κουλτούρας που έμεινε ορόσημο στην γερμανική κοινωνική έρευνα. Ταυτόχρονα, η εμπειρία αυτή

οδήγησε αργότερα τον Göhre, όπως είδαμε, στην προώθηση των πρώτων εργατικών αυτοβιογραφιών στη Γερμανία. Ο Robert Sherard χρησιμοποίησε επίσης παράνομες τακτικές για τις ζωηρές του περιγραφές των συνθηκών των βιομηχανικών εργατών, τις οποίες δημοσίευσε στο βιβλίο *The White Slaves of England* (1897): «στα εργοστάσια που επισκέφθηκα μπήκα ως παραβάτης και με τον κίνδυνο του παραβάτη». Απέφευγε γενικά την επαφή με τους εργοδότες, αφού διαπίστωσε την ειρωνεία με την οποία αντιμετώπιζαν τις «κλαψιάρικες ιστορίες» του, καθισμένοι στα «πολυτελή σαλόνια τους». Ένας άλλος που επιδίωκε ανοιχτά μια τέτοια άμεση κατανόηση του λαϊκού πολιτισμού της εργατικής τάξης ήταν ο Alexander Paterson. Το βιβλίο του *Across the Bridges* (1911) βασίζεται στα χρόνια που έζησε στο Νότιο Λονδίνο. Στο χώρο των αγροτικών μελετών η ίδια τάση φαίνεται από το σεβασμό απέναντι στους χωρικούς που εκφράζεται στο *Change in the Village* του George Sturt (1912) και ακόμα πιο ξεκάθαρα στα βιβλία του Stephen Reynolds για τους ψαράδες του Devon, με τους οποίους συγκατοίκησε, *A Poor Man's House* (1909) και *Seems So!* (1913). Η συμπάθεια του Reynolds μετατράπηκε σε ρητή «απόρριψη της μικροαστικής ζωής», στην πεποίθηση ότι η πιο απλή ζωή των φτωχών ήταν στην ουσία «καλύτερη από τη ζωή του είδους των ανθρώπων ανάμεσα στους οποίους μεγάλωσα εγώ».²² Λίγοι φυσικά έφτασαν σε μια τέτοια ακραία στάση. Όμως, κάτι από τη νέα συμπάθεια και κατανόηση μπορεί να βρεθεί ακόμα και στη μεγαλύτερη και σημαντικότερη από τις αγγλικές κοινωνικές έρευνες του τέλους του 19ου αιώνα, στο *Life and Labour of the People in London* (1899-1903) του Charles Booth. Ο Booth χρησιμοποίησε ποικίλες μεθόδους όπως η συμμετοχική παρατήρηση και η ανώνυμη εγκατάσταση σε εργατική οικογένεια. Ωστόσο, για την κύρια εργασία κατόπτευσης της φτώχειας δεν χρησιμοποίησε συνεντεύξεις, αλλά βασίστηκε σε εκθέσεις εκπαιδευτικών επιθεωρητών. Για το θρησκευτικό μέρος της έρευνας, συγκέντρωσε πολλές προφορικές μαρτυρίες, οι οποίες προέρχονταν όμως κυρίως από κληρικούς. Παρ' όλο το πλούτος του, το δεκαεφτάτομο αριστούργημά του στερείται επομένως της αμεσότητας του λόγου των εργατών. Ο Seebohm Rowntree, αναπτύσσοντας περαιτέρω τη μεθοδολογία του Booth για τη δική του μελέτη του York, με τον τίτλο *Poverty* (1901), πραγματοποίησε ο ίδιος συνεντεύξεις, παρόλο που η έλθεισή του ακολούθησε τη στατιστική παράδοση και αποφεύγει τα παραθέματα. Όμως το μεταγενέστερο έργο του *Unemployment* (1911) κάνει πολύ αποτελεσματική χρήση αποσπασμάτων των σημειώσεων των ερευνητών.

Παρόλο που το έργο αυτό υστερεί σημαντικά σε σχέση με το πρότυπο του Mayhew, παραμένει ένα σημαντικό πρώιμο δείγμα της κοινωνιολογικής δειγματοληπτικής έρευνας του 20ού αιώνα, συνδυάζοντας στατιστικούς πίνακες με παραθέματα από συνεντεύξεις. Μια άλλη πρωτοποριακή εργασία, λιγότερο γνωστή, είναι η πολιτιστική μελέτη *The Equipment of Workers* (1919), έργο μιας ψυχωμένης ομάδας επιμόρφωσης ενηλίκων στο συνδικισμό St Philip του Sheffield. Χρησιμοποιεί τόσο ένα πλαίσιο ποσοτικών δειγμάτων όσο και επιλεγμένο αριθμό ποιοτικών συνεντεύξεων μεγαλύτερου βάθους, στις οποίες περιλαμβάνονται και αφηγήσεις ζωής. Είναι ένα παράξενο βιβλίο, αποτελεί όμως άλλο ένα παράδειγμα μιας μεθόδου, η οποία θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί τότε και από ιστορικούς — έστω κι αν στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν συνέβη.

Μια δεύτερη σειρά επιδράσεων που είχε η μέθοδος κοινωνικής έρευνας του Booth μας οδηγεί πιο άμεσα στην ιστοριογραφία. Μέλος της ομάδας ερευνητών του ήταν η νεαρή τότε Beatrice Webb. Οι συνεισφορές της για τους λιμενεργάτες και την υπερεκμετάλλευση των ραπτεργατών αποτελούν τις καλύτερες αναλύσεις της βιομηχανικής εργατικής τάξης σ' ολόκληρη τη σειρά του Booth. Η ίδια είχε ήδη αποκτήσει πείρα στη συγκέντρωση πληροφοριών από σπίτι σε σπίτι όταν είσπραττε ενοίκια για την Octavia Hill. Έτσι, όταν άρχισε να γράφει την πρώτη της ανεξάρτητη ιστορική μελέτη, το *The Co-Operative Movement in Britain*, κι αργότερα, σε συνεργασία με τον Sidney Webb, την κλασική τους *History of Trade Unionism* (1894), ξεκίνησε τη συγκέντρωση προφορικών μαρτυριών, παράλληλα με τις γραπτές πηγές, με εξαιρετικά συστηματικό τρόπο. Από την αρχή, η Beatrice συνδύασε την αρχαιακή έρευνα με επισκέψεις σε συνεταιρισμούς και συνεντεύξεις με ηγετικές φυσιογνωμίες του συνεταιριστικού κινήματος. Αργότερα ανέπτυξε, μαζί με τον Sidney, μια μέθοδο περιοδικών εξόδων εντατικής επιτόπιας έρευνας. Ενοικίαζαν για δύο ή τρεις εβδομάδες κάποιο δωμάτιο σε επαρχιακή πόλη, το οποίο λειτουργούσε ως αρχηγείο τους, και το υπόλοιπο ήταν «σκληρή δουλειά: διαβάζαμε πρακτικά, παίρναμε συνεντεύξεις και παρακολουθούσαμε συνεδριάσεις συνδικάτων». Αρχικά ο Sidney προτιμούσε να εργάζεται με αρχεία, επειδή «ντρέπονταν να ανακρίνει κατ' αναπαράσταση επίσημους υπαλλήλους, οι οποίοι κατά γενικό κανόνα είναι εξ αρχής απρόθυμοι μάρτυρες και θέλουν ευγενική αλλά αποφασιστική μεταχείριση». Απ' ό,τι φαίνεται όμως κατέληξαν τελικά σε μια αμείλικτη τεχνική κοινών συνεντεύξεων, κατά τις οποίες σφυροκοπούσαν κι από τις δύο πλευρές το αντικείμενο της προσοχής

τους —άλλοτε έναν πολιτικό αντίπαλο, άλλοτε έναν υπάλληλο που δεν είχε μελετήσει ιδιαίτερα τις συνέπειες των επίσημων πράξεών του—, με ένα συνεχές πήγαινε-έλα ερωτήσεων, επιχειρημάτων, απόψεων και αντιφάσεων, αφήνοντάς τον τελικά σε μια κατάσταση μετάνοιας, σύγχυσης ή οργής, ανάλογα με την περίπτωση.²³

Αργότερα η Beatrice εφάρμοσε αυτές και άλλες λιγότερο αμφιλεγόμενες τεχνικές συνεντεύξεων για να δημιουργήσει σκοπίμως τα στοιχεία που ήθελε για την Επιτροπή Κατάρτισης Νομοσχεδίου για τους Φτωχούς του 1905, τόσο με την εξεύρεση και προετοιμασία μαρτύρων, όσο και εξετάζοντας η ίδια μάρτυρες.

Στα δημοσιευμένα έργα τους οι Webbs παρέπεμψαν μόνο σε γραπτές πηγές. Ωστόσο, αξιοποίησαν πλήρως τις συνεντεύξεις τους για τη γενική ερμηνεία και για την εξακρίβωση γεγονότων. Κάθε επίσκεψη στο πεδίο κατέληγε σε μια γενική αξιολόγηση της συγκεκριμένης οργάνωσης, καθώς και σε μια σειρά από διεισδυτικά πορτραίτα των ηγετικών της φυσιογνωμιών. Οι Webbs φρόντισαν να διοχετεύσουν τη μέθοδό τους στη σχολή της ιστορίας του βρετανικού εργατικού κινήματος της οποίας υπήρξαν ιδρυτές. Ο Page Arnot, για παράδειγμα, την εφάρμοσε για τα ιστορικά του έργα σχετικά με τα συνδικάτα των ανθρακωρύχων. Οι σημειώσεις για την τεχνική των συνεντεύξεων που δημοσίεψε η Beatrice Webb στο *My Apprenticeship* (1926) δεν έχουν χάσει τίποτα από την αξία τους. Ο κορυφαίος συγγραφέας οικονομικής ιστορίας J. H. Clapham θα πρέπει σίγουρα να έχει εμπνευστεί από το παράδειγμά της, όταν ζητούσε, το 1906, την εκπαίδευση ατόμων για να παίρνουν συνέντευξη προκειμένου να συγκεντρώσουν «τις αναμνήσεις επιχειρηματιών» οι οποίοι, κατά τη γνώμη του, ήταν «οι καλύτερες αυθεντικές πηγές» για την πρόσφατη οικονομική ιστορία: «και μαζί με αυτούς συχνά πεθαίνουν μερικά από τα πιο αξιόλογα μνημεία της ιστορίας του 19ου αιώνα».²⁴ Αλλά τελικά δεν έγινε τίποτα. Και ούτε βρέθηκαν πολλοί που ακολούθησαν αμέσως το παράδειγμα των Webbs, ούτε στον τομέα της ιστορίας του εργατικού κινήματος.

Ωστόσο, δεν είναι τυχαίο ότι η ανανεωτική αυτή ιστορική εργασία των Webbs αποτελούσε μέρος μιας ζωής αφιερωμένης στην κοινωνική αλλαγή και στην πολιτική δράση. Όπου υπάρχουν άλλα αξιόλογα παραδείγματα πειραματικής χρήσης προφορικού υλικού από ιστορικούς, αποτελούν μάλλον εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα και αποτελούν σχεδόν οριακές περιπτώσεις. Έτσι, καθώς οι Βρετανοί επέκτειναν τον αποικιακό έλεγχο στην Αφρική, ιεραπόστολοι και αποικιακοί διοικητικοί υπάλληλοι άρχισαν να

καταγράφουν τις τοπικές παραδόσεις των ιθαγενών. Και ως τις αρχές του 20ού αιώνα, ιδίως στην Ουγκάντα και ανάμεσα στους Γιορούμπα της Νιγηρίας, άρχισε να ανθίζει ανάμεσα στους ίδιους τους υπόδουλους μια ιστοριογραφία που βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στη δική τους προφορική παράδοση. Στον Ειρηνικό, ο αμερικανός ιεραπόστολος Sheldon Dibble οργάνωσε στην ιερατική του σχολή μια ομάδα ερευνητών φοιτητών. Τους έστειλε να βρουν «τους γεροντότερους και τους καλύτερα πληροφορημένους αρχηγούς και απλούς ανθρώπους», εξοπλισμένους με ερωτήσεις για να εξακριβωθούν «τα κύρια γεγονότα της ιστορίας της Χαβάης». Στη συνέχεια χρησιμοποίησε τις πληροφορίες αυτές για τη συγγραφή της *History of the Sandwich Islands* (1843). Πιο φιλόδοξο ήταν το σχέδιο που ανέπτυξε στη δεκαετία του 1860 ο Η. Η. Bancroft. Η οικογενειακή του επιχείρηση ήταν οι μεγαλύτεροι βιβλιοχαρτοπώλες και εκδότες του Φαρ-Ουέστ της Αμερικής. Ο Bancroft αποφάσισε λοιπόν να ξεκινήσει ένα τεράστιο πρόγραμμα συλλογής υλικού, που σκόπευε να χρησιμοποιήσει για τις ιστορικές μελέτες του σχετικά με τη δυτική ακτή της Καλιφόρνιας, η οποία μόλις τότε είχε εποίκιστεί. Σε διάστημα πενήντα χρόνων απασχόλησε συνολικά εξακόσιους βοηθούς, οι οποίοι έχτισαν τη βιβλιοθήκη του και επεξεργάστηκαν ευρετήρια και περιλήψεις του υλικού. Αγόραζε όλα τα έγγραφα που μπορούσε να βρει, αποστέλλοντάς και τους πράκτορες του να ασκήσουν πίεση σε οικογένειες και εμπορικούς συλλόγους που βρίσκονταν σε δύσκολη οικονομική κατάσταση. Εκτός τούτου, κινητοποίησε και ολόκληρη στρατιά ανταποκριτών για να καταγράψουν συζητήσεις με αυτόπτες μάρτυρες. Ο πιο ικανός απ' αυτούς ήταν ίσως ο ισπανόφωνος Enrique Cerruti. Ο ίδιος ο Bancroft ισχυρίστηκε ότι η βιβλιοθήκη του περιείχε

(...) δυακόσιους τόμους αυθεντικών αναμνήσεων από άλλους τόσους κάτοικους της Καλιφόρνιας, ιθαγενείς και πιονέρους, οι οποίες γράφτηκαν από τους ίδιους ή καταγράφηκαν από το στόμα τους... Υπήρχαν χίλιοι, πέντε χιλιάδες μάρτυρες που έζησαν την πρώιμη ιστορία αυτής της ακτής και ζούσαν ακόμα και, όπως προαναφέραμε, ο κ. Bancroft ήταν αποφασισμένος να τους δει και να τους υποβάλει ερωτήσεις, όλους ει δυνατόν. Και χίλιους τους είδε πραγματικά, και άλλους χίλιους είδαν οι βοηθοί του και κατέγραψαν από το στόμα τους τις ζωηρές αφηγήσεις των εμπειριών τους.²⁵

Είναι σαφές ότι η μεθοδολογία του Bancroft είχε πολλές αδυναμίες. Ούτε κατόρθωσε να παρουσιάσει το υλικό που μάζεψε με ένα αρκετά πειστικό τρόπο. Με την προθυμία του όμως να κάνει χρήση προφορικών μαρ-

τουριών έδωσε ένα παράδειγμα που στην συνέχεια ακολούθησαν τόσο σοβαροί επιστήμονες όσο και η τοπική λαϊκή δημοσιογραφία. Η γνωστή θέση του Frederick Jackson Turner για τη σημασία των ανοικτών συνόρων στην αμερικάνικη ιστορία οφείλεται εν μέρει στο κλίμα αυτό. Στο ίδιο πλαίσιο εγγράφεται και η πολιτική που ανέπτυξε η εφημερίδα *Republican* της Αριζόνας στη δεκαετία του 1920, να συγκεντρώνει τακτικά για δημοσίευση αφηγήσεις από «παλιούς» σε οργανωμένες ετήσιες συναντήσεις των πιονέρηδων. Και βεβαίως ο ίδιος ο Bancroft κατόρθωσε, αντλώντας από την προσωπική περιουσία του, να οργανώσει μια από τις πιο πολυσύνθετες καθαρά ιστορικές έρευνες του 19ου αιώνα, προαγγέλλοντας μερικά από τα γιγάντια ερευνητικά προγράμματα που θα διεξαχθούν με δημόσια και ιδιωτική χρηματοδότηση περίπου 100 χρόνια αργότερα.

Ίσως να είναι καλό ότι λίγοι θυμούνται σήμερα τον Bancroft ως ιστορικό, παρά το γεγονός ότι η βιβλιοθήκη του αποτελεί σήμερα το επίκεντρο της φημισμένης Πανεπιστημιούπολης του Berkeley. Στο σημείο αυτό υπάρχει έντονη διαφορά σε σχέση με την περίπτωση ενός άλλου μεγάλου πρωτοπόρου της προφορικής ιστορίας, του γάλλου ιστορικού Jules Michelet. Η μνήμη του Michelet παρέμεινε ζωντανή, και δικαίως. Θα πρέπει εδώ να αναφερθούμε πιο αναλυτικά στη χρήση που έκανε των προφορικών μαρτυριών. Είναι πραγματικά εντυπωσιακή προσωπικότητα: ταυτόχρονα ο κορυφαίος επαγγελματίας ιστορικός της εποχής του και μεγάλος λαϊκός ιστορικός. Με την ίδια διορατικότητα ανακάλυπτε τις δυνατότητες στις γραπτές πηγές όσο και στην προφορική παράδοση. Εκτός τούτου ήταν κι ένας από τους πρώτους ιστορικούς που ενσωμάτωσαν στα έργα τους κάποια κατανόηση του χώρου και του τοπίου. Η επίδρασή του ήταν διάχυτη. Τη βλέπουμε στον W. G. Hoskins, όταν ακολουθούμε τη «δημιουργία του αγγλικού τοπίου» *The Making of the English Landscape* (1955) κατά μήκος των φρακτών από θάμνους που το χωρίζουν. Ή, στη Γαλλία, στα έργα του μεγάλου ειδήμονα μεσαιωνικής ιστορίας Marc Bloch, ο οποίος συνδύαζε την αρχαιολογική έρευνα με τη μελέτη της κατανομής αγροτεμαχίων, τοπωνυμίων και λαογραφικών στοιχείων. Τη βλέπουμε όταν παρακολουθούμε τον Bloch να περιφέρεται στη γαλλική ύπαιθρο και να κουβεντιάζει με αγρότες, οι οποίοι στις αρχές του εικοστού αιώνα δούλευαν ακόμα τη γη με ορισμένα από τα εργαλεία και το πνεύμα των μεσαιωνικών προγόνων τους. Ο Michelet χρησιμοποίησε επίσης προφορικές μαρτυρίες, ιδίως στην *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*, όταν συνειδητοποίησε ότι τα επίσημα έγγραφα διαφύλαξαν μόνο μιά πλευρά της

πολιτικής ιστορίας. Το 1846 είχε δημοσιεύσει και ένα αξιόλογο δοκίμιο με τίτλο *Le Peuple* [Ο Λαός], το οποίο εξέταζε τις επιπτώσεις του εκμηχανισμού στις κοινωνικές τάξεις της Γαλλίας. Στον πρόλογο εξηγεί με μεγάλη σαφήνεια —και μάλιστα με πάθος— με ποιό τρόπο κατέληξε στη μέθοδό του και τι κέρδισε απ' αυτήν. Επί δέκα χρόνια συγκέντρωνε πληροφορίες εκτός Παρισίων, ξεκινώντας από τη Λυών και έπειτα προχωρώντας σε άλλες επαρχιακές πόλεις και χωριά. «Η έρευνά μου ανάμεσα σε ζωντανά μνημεία», έγραφε, «μου δίδαξε πολλά πράγματα που δεν υπάρχουν στις στατιστικές μας... Είναι απίστευτο τι όγκο νέων πληροφοριών απέκτησα κατ' αυτόν τον τρόπο, που δεν υπάρχουν σε κανένα βιβλίο». Ιδού πώς ανακάλυψε την τεράστια αύξηση στη χρήση βαμβακερών υφασμάτων από φτωχές οικογένειες και πώς από εκεί συμπέρανε ότι πρέπει να είχε συντελεστεί μια σημαντική αλλαγή στην ίδια τη δομή της οικογένειας:

Το γεγονός αυτό, σημαντικό καθ' εαυτό ως ένδειξη προόδου στον τομέα της καθαριότητας... αποκτάει ακόμη μεγαλύτερη σημασία, επειδή αποδεικνύει μια αυξανόμενη σταθερότητα στο επίπεδο του νοικοκυριού και της οικογένειας και ιδίως το ρόλο της γυναίκας: δεδομένου ότι το δικό της εισόδημα είναι μικρό, ο μόνος τρόπος που έχει η γυναίκα να καλύψει τις δαπάνες αυτές είναι με ένα μέρος του μισθού του άντρα της. Η γυναίκα, σ' αυτά τα νοικοκυριά, αντιπροσωπεύει την οικονομία, την τάξη, και την πρόνοια... Το παράδειγμα αυτό είναι χρήσιμο, γιατί μας δείχνει ότι εάν θέλουμε να κατανοήσουμε το λαό, δεν αρκούν τα έγγραφα που βασίζονται σε στατιστικά στοιχεία και άλλα έργα πολιτικής οικονομίας, τα οποία δίνουν μια μερική, τεχνητή εικόνα και μονόπλευρες απόψεις που είναι εύκολο να παρερμηνευτούν.

Ο Michelet αισθανόταν εξαιρετικά άνετα σε τέτοιου είδους έρευνα. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι είχε ζήσει τα νειάτα του σε μια οικογένεια τυπογράφων στο Παρίσι. Οι συνεντεύξεις που έκανε τον έφεραν πίσω στη δική του κοινωνική καταγωγή, από την οποία είχε απομακρυνθεί στα μαθητικά του χρόνια. «Το βιβλίο αυτό πηγάζει από τον εαυτό μου, από τη ζωή μου κι από την καρδιά μου. Είναι καρπός της εμπειρίας μου... Προέρχεται από τις προσωπικές παρατηρήσεις μου και τις συναλλαγές μου με φίλους και γείτονες. Το σταχυολόγησα από τους δρόμους». Φαίνεται ότι αισθανόταν πολύ πιο ευτυχής μιλώντας με φτωχούς παρά με μέλη της κοινωνικής τάξης στην οποία μεγάλωσε:

Εκτός από τις συζητήσεις με ανθρώπους μεγάλης ευφυΐας και παιδείας, η κουβέντα με το λαό είναι οπωσδήποτε η πιο διαφωτιστική. Εάν δεν μπορούμε να μιλήσουμε με τον Béranger, τον Lamennais ή τον Lamartine, πρέπει να πάμε στα χωράφια και να κουβεντιάσουμε με έναν αγρότη. Τι να μάθει κανείς από τα μεσαία στρώματα; Όσον αφορά τα σαλόνια, ποτέ δεν έφυγα απ' αυτά χωρίς να αισθάνομαι την καρδιά μου ζαρωμένη και παγωμένη...

Ωστόσο, δεν ήταν καθόλου εύκολο για τον Michelet να φτάσει στην δημόσια αναγνώριση τέτοιων συναισθημάτων. Όταν ήταν νέος και ανταγωνιστικός, ανεβαίνοντας κοινωνικά μέσω της εκπαίδευσης, είχε εντελώς αποτραβηχτεί από την κοινωνική ζωή: «Η φοβερή δοκιμασία στο κολλέγιο είχε αλλάξει το χαρακτήρα μου και μ' έκανε επιφυλακτικό και κλειστό, ντροπαλό και δύστιστο... Ζητούσα όλο και λιγότερα από την κοινωνία των ανθρώπων». Η διδασκαλία όμως στη École Normale τον βοήθησε να ξεναβρεί τον εαυτό του και την επαφή με τους συναθρώπους του.

Αυτές οι νέες γενιές, ευγενικές και πλήρεις εμπιστοσύνης, που πίστευαν σε μένα, με συμφιλιώσαν με την ανθρωπότητα... Ο μοναχικός συγγραφέας ρίχτηκε και πάλι στο πλήθος, άκουγε το θόρυβό του και σημείωνε τις φωνές του. Ήταν ακριβώς ο ίδιος λαός [που είχε γνωρίσει στα νειάτα του]... (Οι μαθητές μου) χωρίς να ξέρουν μου έκαναν μια τεράστια χάρη. Εάν είχα, ως ιστορικός, κάποια ιδιαίτερη αξία για να μπορώ να κρατήσω τη θέση μου δίπλα στους έndoξους προκατόχους μου, το οφείλω στη διδασκαλία, η οποία για μένα ήταν φίλια. Εκείνοι οι μεγάλοι ιστορικοί υπήρξαν λαμπροί, σοφοί και βαθυστόχαστοι. Όσο για μένα, εγώ αγάπησα περισσότερο.

Οι ιστορικοί του 19ου αιώνα δεν ήταν συνηθισμένοι να ασχολούνται με την αυτο-ανάλυση. Γι' αυτό ο Michelet μας δίνει στις λίγες αλλά έντονες παραγράφους του προλόγου μια ισχυρή ένδειξη ενός παράγοντα που θα καταστεί όλο και μεγαλύτερο εμπόδιο για την ενασχόληση με την προφορική ιστορία: η τάξη. Ο 19ος αιώνας ήταν παντού μια εποχή αυξανόμενης ταξικής συνείδησης και επίγνωσης της κοινωνικής θέσης. Οι ίδιοι οι ιστορικοί άρχισαν να κλείνονται στο επάγγελμά τους, όπου η μόνη πρόσβαση ήταν πλέον μέσω της εκπαίδευσης. Οι ελάχιστοι σχετικά κατώτερης κοινωνικής καταγωγής που κατόρθωσαν να περάσουν την πόρτα αυτή είχαν μεγαλύτερη πιθανότητα να παραμείνουν αποτραβηγμένοι από το περιβάλλον τους λόγω της δύσκολης εμπειρίας της κοινωνικής ανόδου, ακρι-

βώς όπως συνέβη και στον Michelet στα πρώτα στάδια της ενήλικης ζωής του. Ανάμεσα σ' αυτούς ο Michelet ήταν μια εξαίρεση: λίγοι είχαν είτε την ίδια πολιτική ευαισθησία είτε την προσωπικότητα που του επέτρεψαν να επιστρέψει στην άνετη συναναστροφή με το λαό. Όπως θα δούμε, ο αυστηρός επαγγελματισμός που εμφανίστηκε ιδιαίτερα στη Γερμανία, αποδείχτηκε ένα μεγαλύτερο ακόμα εμπόδιο. Εξάλλου, το ίδιο το πλούτος των δευτερογενών προφορικών πηγών που είχαν δημιουργηθεί ως τα μέσα του 19ου αιώνα είχαν ανοίξει μεγαλύτερες δυνατότητες για ένα μεγάλο ιστορικό να γράφει χωρίς την προσφυγή σε «ζωντανά μνημεία».

Ο ίδιος ο Michelet το γνώριζε αυτό εξίσου καλά όπως ο οποιοσδήποτε άλλος της εποχής του. Το 1831 είχε διοριστεί διευθυντής του ιστορικού τμήματος των Εθνικών Αρχείων της Γαλλίας, μια τεράστια συλλογή που είχε συγκεντρωθεί όταν η Γαλλική Επανάσταση «άδειαζε τα περιεχόμενα μοναστηριών, αριστοκρατικών πύργων κι άλλων χώρων σε ένα κοινό πάτωμα». Τη χρησιμοποίησε για τη δική του *Ιστορία της Γαλλίας* (1833-67), και το υστερόγραφο που προσέθεσε στο δεύτερο τόμο μας δίνει μια εξίσου διαφωτιστική ψυχολογική εικόνα, αυτή τη φορά της ψυχосύνθεσης του ιστορικού που εργάζεται με αρχεία. Αποτελεί ένα είδος φαντασιακού ύμνου:

Η νίκη θα είναι δική μας, γιατί είμαστε θάνατος. Όλα ρέπουν προς εμάς, και κάθε επανάσταση αποβαίνει προς όφελός μας. Κάποτε όλοι, οι κατακτητές και οι κατακτημένοι, έρχονται σε μας. Κρατάμε τη μοναρχία, κλειδαμπαρωμένη, από το Α έως το Ω... τα κλειδιά της Βαστίλλης, τα πρακτικά της διακήρυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Όσο για μένα, όταν πρωτομπήκα σ' αυτές τις κατακόμβες γεμάτες με χειρόγραφα, σ' αυτή την καταπληκτική νεκρόπολη εθνικών μνημείων, πρόθυμα θα είχα ξεφωνίσει: «Εδώ θα αναπαυθώ για πάντα! Εδώ θα μείνω, γιατί τέτοιος είναι ο πόθος μου!»

Ωστόσο, δεν πέρασε πολύς καιρός μέχρι ν' αρχίσω να διακρίνω μέσα στη φαινομενική σιωπή αυτών των διαδρόμων μια κίνηση και ένα μουμουρητό που δεν ήταν εκείνα του θανάτου. Αυτά τα χαρτιά και οι περγαμινές, που για τόσο καιρό κείτονταν εγκατελειμμένα, δεν ήθελαν άλλο παρά να επιστραφούν στο φως της ημέρας: δεν ήταν χαρτιά, ήταν ζωές ανθρώπων, επαρχιών, εθνών... Όλοι αναστήθηκαν και μίλησαν και περικύκλωσαν το συγγραφέα με ένα στρατό που μιλούσε εκατό γλώσσες...

Όπως ανέπνεα τη σκόνη τους, τους είδα να σηκώνονται. Σήκωναν από τον τάφο άλλος το κεφάλι άλλος το χέρι, όπως στη Δευτέρα Παρουσία του Μικελάντζελο, ή στο Χορό του Θανάτου. Αυτό το σπασμωδικό χορό, που χόρευαν γύρω μου, προσπάθησα να αναστήσω σ' αυτό το έργο.